

Conștiința de majoritar și de minoritar reflectată în cultura modernă a românilor

Mihaela COJOCARU

Români majoritari – români minoritari

Statul român modern are câteva coordonate specifice. Situat la nord de Dunăre, el cuprinde laolaltă mai multe „provincii istorice”, Transilvania, Țara Românească și Țara Moldovei, care în Evul Mediu au avut destine diferite. Până în zorii modernității romantice de la începutul secolului al XIX-lea, aceste entități statale mai mult s-au înfruntat decât s-au ajutat între ele, liderii lor politici și militari fiind îndemnați la dezbinare de către vecini. O altă coordonată specifică statului modern român este aceea de a nu fi încorporat între granițele lui actuale numeroasele comunități latinofone, risipite în Peninsula Balcanică sau pe cele de la granița de est și de nord, de la Prut la Nistru sau din fosta Bucovină. În epoca modernă, apariția de noi state în Balcani i-a făcut pe românii sud-dunăreni să descopere că reprezintă o minoritate, adesea nedreptățită de reprezentanții comunității majoritare. Ambițiile expansioniste ale Imperiului Țarist, însușite și de URSS, iar acum de conducătorii noilor state ce încorporează zestrea fostei Uniuni Sovietice, au determinat, ca și astăzi, o mare parte dintre românii medievalei Țări a Moldovei să-și afle statutul de „minoritar” ori de etnie conviețuind într-un spațiu multietnic. Succesul construcției statale de la nordul Dunării se datorează și faptului că, în cele două milenii ale erei creștine, românii au comunicat nestingherit între ei, indiferent de râurile ori fluviile ce îi despărțeau, imperiile vecine sau hoardele barbare ce le-au invadat pământurile neputând împiedica sentimentul de solidaritate manifestat prin intermediul utilizării aceleiași limbi, în diversele ei graiuri ori stadii de dezvoltare, precum și fidelitatea față de credința ortodoxă.

Informațiile despre latinofonii nord-dunăreni sunt destul de târzii. Ei s-au organizat în „țări” abia la începutul celui de-al doilea mileniu creștin, desăvârșite în timp datorită actelor militare, diplomatice și economice ale unor voievozi abili și autoritari. Țara Moldovei s-a constituit între secolele XIV-XVI, consolidându-se militar sub sceptrul domnitorilor din dinastia Mușatinilor, care au adunat laolaltă regiunile situate între Carpații Orientali și râurile Nistru și Tisa. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, ea a devenit ținta intereselor expansioniste ale vecinilor imperiali, nordul provinciei fiind anexat de habsburgi începând cu anul 1775 și denumit Bucovina iar teritoriul de la Prut la Nistru, fiind preluat de Imperiul Țarist în anul 1812 și numit Basarabia. În numai o jumătate de secol, aceste spații, inițial majoritar românești, devin multietnice, pentru ca după un veac de dominație străină populația băștinașă să devină „minoritară”¹. Țara Românească medievală s-a structurat în aceleași secole ca și Țara Moldovei, strălucind în Peninsula Balcanică în timpul voievozilor din dinastia Basarabilor, cu deosebire

¹ Conform DEX *minoritar*, ca adjectiv, înseamnă *care face parte dintr-o minoritate, care rezează cel mai mic număr dintr-o colectivitate*. El desemnează, ca substantiv, *o persoană care face parte dintr-o minoritate politică sau națională*.

Mircea cel Bătrân și Vlad Țepeș. În țările extracarpatiche prezența otomanilor, devastatoare din punctul de vedere economic, nu a afectat libertatea de expresie și de credință a băștinașilor. Cât despre Transilvania, destinul i-a fost legat, încă din secolele X-XI de Ungaria, iar din secolul al XIV-lea de familia de Habsburg, domniile lui Iancu de Hunedoara și Matei Corvin fiind printre puținele afirmări politice și militare ale unor reprezentanți ai comunității băștinașe. Românii au experimentat aici condiția de „tolerați”², elitele lor renunțând la etnie și religie pentru a obține, în schimb, drepturi economice, administrative și politice. Nobilimea latifundiară și militară se maghiarizează, și abia intelectualii iși revăd în epoca luminilor din rândul țărănimii, misionari devotați ai noii religii greco-catolice, își identifică originile și aspiră la unitate. Cu opțiuni reformatoare și cu o pregătire teologică temeinică, ei împărtășesc ideile iluminismului occidental și pun în operă proiecte culturale, mai ales în domeniile istoric, lingvistic și literar. Într-o provincie unde ungurii se străduiseră să ignore orice fel de urme materiale despre băștinași, iluminiștii greco-catolici descoperă dovezile originii romane a populației de pe cele două maluri ale Dunării, originea latină a limbii lor materne și continuitatea strămoșilor lor, în același spațiu geografic, mai bine de două milenii.

Sud-dunărenii nu au reușit să se adune într-o entitate politică distinctă, ei rămânând risipiți în Peninsula Balcanică, într-un spațiu vast cuprins între Dunăre, insulele și peninsula grecească. Considerați „tolerați” de către bizantini și ulterior de către otomani, ocupanții administrativi și militari ai regiunii, ei au devenit din secolul al XIX-lea o „minoritate”, ignorată și supusă unor procese rapide de deznaționalizare din partea statelor apărute în sudul Europei, Grecia, Serbia, Bulgaria, Macedonia, Albania etc. Condiția de „minoritari” a fost suportată uneori cu umilință, alteori cu furie, istoria consemnându-le revoltele și insubordonarea față de diverșii lor stăpâni. În pofida condițiilor vitrege de supraviețuire, sud-dunărenii și-au conservat până astăzi limba, tradițiile și religia, contribuind la procesul de consolidare a culturii românești de pe cele două maluri ale Dunării.

România de astăzi este înconjurată așadar în afara granițelor de un brâu de comunități ce par a veghea la destinul „țării-mame”. Cea mai numeroasă și încă majoritară comunitate latinofonă se află în Republica Moldova de astăzi. În Ucraina sunt numeroase localități populate de „moldoveni”³, pe malul Prutului, al Tisei, al Nistrului ori la țărmul Mării Negre. În Serbia, Bulgaria, Grecia, Albania, Macedonia, Bosnia, Slovenia, Slovacia sunt încă latinofoni, denumiți de lingviști: „aromâni”, „machedoni” ori „cuțovlahi”⁴. În Ungaria se pot întâlni oaze de românită în localitățile de la graniță.

² Conform DEX verbul *a tolera* este împrumutat în limba română din franceză și înseamnă *a îngădui, a permite o situație, un fapt (nepermis), a trece cu vederea, a admite, a suporta*.

³ În Republica Moldova de azi se acreditează ideea unei distincții între români și moldoveni. Din nefericire o asemenea teză păguboasă este susținută nu numai de politicieni ci și de unii lingviști sau literați.

⁴ Termenii de „aromâni”, „machedoni” sau „cuțovlahi” au fost stabiliți de lingviști la începutul secolului XX. Populația latinofonă de la sudul Dunării s-a considerat „românească”, iar unii dintre iubitorii de exagerări, „mai români decât cei de la nordul Dunării”. În lucrarea noastră, îi considerăm români pe latinofonii de la sudul Dunării.

Cei mai „vechi” dintre români

Românii sud-dunăreni și-au marcat prezența în Evul Mediu timpuriu datorită activității unor părinți ai Bisericii creștine, care au contribuit la consolidarea ei instituțională precum Cassian ori Dionisie Exiguus, sau a unor generali, care au salvat Roma și Constantinopolul de invaziile barbare precum Aetius și Belizarie. La cumpăna dintre primele două milenii creștine, ei au creat împreună cu bulgarii Țaratul Asăneștilor (anul 1185), au fondat o capitală la Târnovo și au legiferat slavona ca limbă de cult. În vreme ce Imperiul Bizantin era răvășit de cruciadele occidentale, Țaratul româno-bulgar și-a încheiat existența, nu înainte de a fi inițiat traducerea cărților de cult și de a fi transcris hagiografiile unor sfinți locali. În afara literaturii religioase în limba slavonă, sud-dunărenii au creat texte literare laice, iar din secolul al XVIII-lea au lăsat consemnări despre Moscopole (Voscopolea), orașul „ce avea ca naș pe Dumnezeu”⁵. Renumit pentru bogățiile adăpostite între zidurile lui, cetatea devine, asemenea Constantinopolului, ținta atacurilor otomane, bandele lui Ali Pașa (poreclit Țepelena) jefuindu-l și obligându-i pe locuitori să migreze în Europa Centrală sau în Țările Române de la nordul Dunării (Brașov, București, Iași etc). Înălțarea acestei cetăți bogate demonstrează vocația de întemeietori de civilizație a românilor sud-dunăreni, capacitatea de a iniția într-un spațiu pustiit economic de prezența otomanilor o cultură urbană prosperă, cu numeroase legături în Europa.

Soarta sud-dunărenilor este plină de sușuri și coborâșuri în secolele XIX-XX. Poarta Otomană, inițial potrivnică dorinței lor de a-și administra singuri obcinele, devine acum binevoitoare față de doleanțele lor, o bunăvointă târzie ce ascunde o formă de manipulare menită a-i transforma în opozanți ai luptei pentru emancipare a celorlalte comunități etnice din peninsula. La jumătatea secolului romantic, statul român modern începe să fie preocupat de soarta sud-dunărenilor, Costache Negri fiind primul oficial care solicită sultanului drepturi pentru „frații” din Balcani. Interesul lui A.I.I. Cuza față de libertățile de exprimare și de credință ale sud-dunărenilor este continuat și de Carol I, de data aceasta manifestându-se mai multă atenție educației, învățării limbii române în școli și licee. Numirea lui Apostol Mărgărit⁶ de către regele Carol I în funcția de inspector școlar pentru învățământul din Macedonia (Gyrocaster) și Ianina, în mai 1886, ilustrează sprijinul concret acordat de statul român sud-dunărenilor. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial procesul istoric de recunoaștere și de apropiere dintre românii de pe cele două maluri ale Dunării este întrerupt, statul român bolșevizat nemairecunoscându-și „frații” din statele „vecine și prietene” ale Peninsulei Balcanice și refuzând a continua dialogul cu aceștia. În vreme ce intelectualii rămași în România ajung victime ale noilor forțe politice, unii dintre ei sfârșindu-și viața în lagăre, cei reîntorși în Grecia devin acum purtătorii de cuvânt ai întregului lor neam, denunțând în forurile mondiale și europene totalitarismul de la nordul Dunării. În condițiile libertății de mișcare, de expresie și de respect pentru drepturile cetățeanului din cadrul Uniunii Europene, unde România și Bulgaria au fost admise la 1 ianuarie 2007, problemele sud-dunărenilor pot fi rezolvate mai lesne, fără tensiuni politice. De asemenea, pretenția

⁵ Leon T. Boga (al cărui pseudonim literar este Nida Boga), 1886-1974, a compus un poem amplu, *Voshopolea*, dedicat cetății distruse la sfârșitul secolului al XVIII-lea de otomani.

⁶ Carol I al României, *Jurnal*, vol. I, 1881-1887, ediție îngrijită de Vasile Doncea, Polirom, 2007, p. 45 și nota 38.

unora dintre ei ca graiul lor matern⁷ să fie recunoscut drept o limbă distinctă și refuzul de a-l considera un idiom arhaizat și oral al românei literare de azi⁸, ar putea primi o rezolvare corectă din partea forului european.

Care sunt beneficiile trezirii conștiinței etnice a românilor sud-dunăreni în epoca modernă? În secolele XVIII-XIX ele au fost induse de ideile iluministe și romantice, ce promovau cultivarea limbii materne în școală și în administrația locală, efectuarea ceremonialului religios în veșmânt lingvistic românesc etc. Aceste idealuri au fost împărtășite de prima generație de intelectuali care a îmbrățișat valorile spirituale ale întregii etnii, după ce a beneficiat de bursele de școlarizare liceală și universitară ale statului român. Cei reveniți acasă au înființat instituții de învățământ cu predarea în limba maternă, au propagat sentimentul de fraternitate și au militat pentru intensificarea dialogului româno-român. Asemenea iluminiștilor ardeleni, intelectualii sud-dunăreni care s-au dedicat cercetării științifice și activității universitare s-au specializat în studiul limbilor clasice, al istoriei, al arheologiei, al lingvisticii comparate, al dialectologiei și al folcloricității. Între cele două războaie mondiale ei au publicat o serie de lucrări ce dezvăluiau spiritualitatea etniei lor, valorile morale și estetice, dragostea acesteia pentru frumosul artistic⁹, în consonanță cu cele ale confrăților nord-dunăreni. Unii dintre literați au desfășurat, în epoca dintre cele două războaie mondiale, o intensă activitate publicistică în marile centre culturale (București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Iași) aducându-și contribuția la dezvoltarea literaturii, a dramaturgiei și a teatrului pentru copii, a literaturii didactice în general. Poezia, proza, eseistica, memorialistica¹⁰ sunt speciile și genurile preferate, sud-dunărenii fiind atrași de experimentele existențialiste și gândiriste, operele lor contopind descrieri emoționante ale spațiului nașterii și evocări dramatice ale istoriei zbuciumate a neamului.

În epoca interbelică, o direcție culturală balcanică se bucură de recunoaștere europeană, fie ca o „realitate politică și etnică fragmentată generând conflicte armate și sentimentul/ conștiința a ceea ce numim echilibru instabil”, fie ca o „dramă colectivă însoțită de reversul său parodic, parte integrantă dintr-o adevărată filozofie a supraviețuirii”, fie ca „răscumpărare prin artă și cu funcție compensativă, provocată dar și întreținută, generic vorbind, de regimul autocratic și de spațiul închis, adiabetic”¹¹. Balcanismul literar este pentru Mircea Muthu o graniță dintre Orient și Occident, unde reflecția blazată și metafizică se alătură libertinajului ca formă concretă de materializare

⁷ Dan Mănuță, *Din nou despre regionalism: literatura aromânească*, „Convorbiri literare”, 2006, nr. 11 (136), p. 64-66.

⁸ Constatăm că nu numai la estul României actuale se vehiculează o teză lingvistică menită a îngreuna comunicarea dintre locuitorii celor două maluri ale Prutului, ci și la sudul Dunării. Aici, această teorie improvizată din punctul de vedere științific pare să se fi născut dintr-un atașament nostalgic după graiul oral matern, amenințat a se moderniza și a se alinia la normele limbii române literare actuale.

⁹ Tache Papahagi, *Antologia aromânească*, București, Casa Școalelor, 1922. Lucrarea cuprinde o selecție de texte literare populare (proverbe și ghicitori, poezii lirice, balade și legende, proză – snoave, tradiții, basme), literatură cultă (extrase din operele semnate de Zicu A. Araia, Nicolae Batzaria, Constantin Belimace, Marcu Beza, Tache Caciona, George Ceara, Ion Foti, George Murnu, Nuși Tulliu, Nicolae Velo, Leon Boga etc.), muzică populară românească precum și un glosar.

¹⁰ *Românii din jurul României*, redactor coordonator prof. dr. doc. Ion Gherman, București, Editura Vreimea, 2003, cap. *Elemente de origine română sau aromână în cultura populațiilor sud-dunărene*, p. 488-516.

¹¹ Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, vol. III, *Balcanitate și balcanism*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, cap. *Determinări*, p. 47.

a devisei *carpe diem*, ilustrată în operele unor autori precum Ion Barbu și Mateiu Caragiale. Panait Istrati, un „Gorki balcanic” în opinia lui Romain Rolland, consacră în literatura occidentală grație narațiunilor sale publicate în franceză¹² această direcție specifică și scrisului românesc. Dacă pentru literații nord-dunăreni, balcanismul a reprezentat mai degrabă un refugiu estetic, fantezist și exotic, pentru cei originari de la sudul Dunării, el s-a materializat în opere evocatoare ale istoriei neamului și în descripții emoționante ale spațiului natal, ideal. Pentru sud-dunăreni balcanismul se identifică, cel mai adesea, într-o sumă de figuri literare exprimând dorul de casă, dorința de frățietate, absența norocului în viață. Această tonalitate gravă domină operele scriitorilor care, după 1990, își tipăresc lucrările elaborate în anii dictaturii totalitare. Creațiile lui Hristu Cândroveanu conțin mesaje inspirate de istoria românilor de la sudul Dunării, romanul *Marea serenității* imaginând istoria unei familii lovite de valurile nedrepte ale vremurilor. Iancu Patcina, eroul narațiunii, este victima „fraților” de la nord de Dunăre, orbiți de ideologia totalitară, care îl jertfesc pentru dragostea de țară și de neam, pentru omenia lui nealterată. În scrierile lui Teohar Mihadaș se reface, sub forma unor pseudo-memorii, destinul unui român sud-dunărean statornicit la nordul Dunării, victimă a lașității și a lipsei de verticalitate morală a confrăților săi. Mesajele „românilor de lângă noi” se regăsesc adesea în operele ce evocă destine frânte de istoria nedreaptă și ce ilustrează obstrucționarea integrării lor sociale de către reprezentanții puterii oficiale, denunțați pentru indiferență și ingraturitudine. Operele lor sancționează viciile românimii nord-dunărene și reclamă absența sentimentelor de solidaritate și de frățietate.

Cei mai „europeni” dintre români

Dacă românii sud-dunăreni au constituit o cale de comunicare cu popoarele Peninsulei Balcanice și cu spiritualitatea mediteraneană, românii transilvăneni au fost considerați purtătorii stindardelor Occidentului prosper și catolic. Istoria Transilvaniei a fost legată de interesele Ungariei și de cele ale familiei de Habsburg, românii fiind considerați o etnie „inferioară”, „tolerată”, dar niciodată „minoritară”, pentru că au reprezentat cea mai numeroasă comunitate din interiorul arcului carpatic. Unirea celor trei țări nord-dunărene, la începutul secolului al XVII-lea, de către Mihai Viteazul a demonstrat puterea unui stat românesc în această parte a Europei sudice. Acest episod a fost urmat de o intensificare a asuprașirii românilor de către autorități. Abia în epoca luminilor transilvănenii au avut parte de anumite drepturi și libertăți, instituționalizarea religiei greco-catolice oferind multora dintre tinerii români unica șansă de instruire și de parvenire socială. Asemenea sud-dunărenilor care au contribuit la fundamentarea cultului religios în limba slavonă, transilvănenii au pus bazele noii religii, prin traducerea din latină a cărților de cult și edificarea de noi locașuri, în dauna celor ortodoxe. Din această confruntare religioasă au ieșit învingători greco-catolicii, ortodoxia refugiindu-se în comunitățile rurale, în insulele de românitate urbană din Șcheii Brașovului ori din Mărginimea Sibiului. Pregătirea enciclopedică, în spirit iluminist, a învățaților români a stimulat elaborarea de tratate istorice și lingvistice unde se demonstrează latinitatea limbii române, romanitatea poporului român și continuitatea pe teritoriul Daciei Felix. Mândri de originea lor nobilă, învățații „Școlii ardelene”

¹² Cele mai cunoscute dintre scrierile lui Panait Istrati, publicate atât în franceză cât și în română, sunt: *Chira Chiralina*, *Ciulinii Bărăganului*, *Haiducii*, *Unchiul Anghel*, *Sotir*, *Kir Nicola*, *Mihail*, *Domnița de Snagov*, *Codin*, *Mediterana*. *Răsăritul soarelui*, *Mediterana*. *Apusul soarelui* etc.

susțin teze, uneori exagerate, cum ar fi cea a purismului limbii și aduc la lumină momente din epoca medievală pentru a fi prezentate tinerilor ca modele de conduită patriotică.

În secolul romantic, statul român susține financiar și moral cultura română în Transilvania: „Tribuna” din Sibiu devine un focar cultural de referință pentru literații pasionați de problematica națională. O serie de tineri creatori, între care G. Coșbuc, Octavian Goga, Liviu Rebreanu beneficiază de înlesnirile publicației sibiene pentru a ajunge în Regat, astfel încât după Unirea din 1 Decembrie 1918 ei se integrează și se afirmă rapid în literatura națională, bucurându-se atât de recunoaștere academică și universitară, cât și de simpatia unui larg public. În Transilvania nu s-a pus problema întăietății graiului matern față de limba literară, conviețuirea îndelungată cu maghiarii și sașii determinându-i pe intelectuali să înțeleagă necesitatea adoptării normelor literare și să conserve pentru viața privată, de familie, exprimarea sfătoasă.

Beneficiile culturale ale conviețuirii românilor ardeleni cu alte etnii s-au dovedit fructuoase. Ei au profitat de ideile inovatoare propagate de Occident prin Budapesta și Viena și s-au adaptat cu ușurință la rigorile limbii germane, contracarând influența franceză excesivă, manifestată în celelalte provincii „istorice”, extracarpatic. Din punct de vedere literar, încă din Evul Mediu românii au beneficiat de avantajele prezenței la Brașov a liderilor Reformei și de scrierea în alfabet latin a limbii ungare. Traducerea Bibliei și a cărților de cult s-a făcut sub patronajul înalților prelați, pentru ca literatura laică să se afirme deplin la sfârșit de secol al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea, prin intervenția discretă a „Convorbirilor literare” și a Junimii, Viena ajunge să fie un centru al intelectualilor români de pretutindeni.

Observăm că momentele culturale parcurse de elita literară ardelenescă au fost asemănătoare cu cele ale sud-dunărenilor. După o existență zbuciumată și adesea anonimă în Evul Mediu, redusă la nivelul unei civilizații rurale, intelectualitatea română, cu origini modeste, ajunge să parvină social prin intermediul religiei greco-catolice. Acțiunile îi sunt inspirate de tezele și ideile iluministe, pentru ca în secolul romantic să se emancipeze și să lupte pentru drepturi și libertăți cetățenești și naționale, cu deosebire în cadrul asociației culturale ASTRA. După integrarea rapidă în statul român reunit și succesul din epoca interbelică a secolului XX, unii dintre scriitorii marcanți ai Transilvaniei suportă teroarea declanșată de regimul sovietizat împotriva intelectualității autohtone. Din decembrie 1990 existența lor este similară cu a întregii țări, ei asumându-și întăietatea în mișcarea de emancipare de sub regimul totalitar.

Beneficiile integrării rapide a transilvănenilor au fost uriașe pentru cultura României reîntregite la 1 Decembrie 1918. Prin intermediul lor s-a realizat cunoașterea realităților occidentale și s-a stăvilit influența covârșitoare a Orientului în regiunile extracarpatic. În concurență cu modelul german, promovat de secole în Transilvania, românii celorlalte provincii au cenzurat modelul cultural francez perceput, la un moment dat, ca sufocant. „Românului aflat sub vremi”, care suportă cu resemnare metafizică adversitățile vieții, schițat atât de des în scrierile medievale și premoderne ale Țării Moldovei și ale Țării Românești, transilvăneanul îi oferă alternativa chibzuintei, a hărniciei și a încrederii în propriile forțe, el aspirând la prosperitatea și ordinea morală a lumii apusene.

În zilele noastre comunitatea românilor din Ungaria¹³ este într-adevăr „minoritară” iar contribuția ei la menținerea și dezvoltarea spiritualității tradiționale se rezumă la publicistică și asociații literare locale, rolul presei, al celei scrise și audiovizuale, fiind covârșitor în păstrarea și îmbogățirea zestrei identitare a românilor din Ungaria, în anii 1950-2003.

Românii „singuri împotriva tuturor”

În comparație cu românii sud-dunăreni ori transilvăneni, bucovinenii și basarabeni s-au confruntat cu procesul izolării de spiritualitatea de origine relativ târziu. Ei au suportat în schimb un proces de deznaționalizare rapid și agresiv, menit a neutraliza elita aristocratică și intelectuală și a discredita valorile culturale strămoșești. Dacă în Bucovina, ordinea și disciplina habsburgică au avut și aspecte pozitive, în Basarabia, considerată o periferie europeană a Imperiului Țarist, prezența străină a stagnat emanciparea culturală și a ancorat-o în civilizația rurală, arhaică. Între dovezile pertinente ale deznaționalizării basarabenilor amintim uitarea și demonizarea epocii interbelice de emancipare românească, ceea ce justifică dogmatismul din epoca sovietică și nehotărârea în afirmarea identității etnice.

Românii din Bucovina au avut parte de un destin potrivit încă de la începutul epocii moderne. Vatră de formare a statului medieval moldovenesc în secolul al XIV-lea, în anul 1775 nordul Moldovei de Sus devine un domeniu al coroanei habsburgice. Interesul pentru această provincie, redenumită după copacul specific zonei (fagul), a determinat autoritățile să instituie un regim oarecum preferențial, o viață administrativă și politică proprie, domeniul fiind subordonat împăratului de la Viena. Cernăuții devin cu timpul un centru de referință pentru cultura religioasă ortodoxă de rit slavon din Imperiu, iar germana înlocuiește treptat limba română în școală și în administrație. În secolul al XIX-lea, o serie de familii nobiliare autohtone reușesc să administreze încă acest teritoriu după reguli străvechi, împărțind în același timp cu entuziasm ideile Revoluției de la 1848 ale confrăților ieșeni ori bucureșteni. După anul 1850, habsburgii pun în aplicare o politică de colonizare cu alte etnii, încât românii devin minoritari, în favoarea polonilor, maghiarilor și rutenilor. În anul 1918 Bucovina se reunește cu România, epoca interbelică fiind una de emancipare culturală pentru comunitatea românească. Din anul 1940, o parte din teritoriul fostei provincii habsburgice este anexat de URSS, iar în zilele noastre comunitatea¹⁴ autohtonă este nesemnificativă numeric, ignorându-și adesea trecutul. Prezența lui Eminescu la Cernăuți, lucrările profesorului său Aron Pumnul, manifestările proromânești ale societății studențești „Arboroasa” sunt cele mai cunoscute fapte de cultură ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. În secolul XX, mișcarea „iconarilor”¹⁵ epocii interbelice a adunat tinerii doritori a se exprima prin intermediul esteticii expresioniste și a ilustrat geniul artistic al spiritului românesc, conservat în această provincie multiethnică.

¹³ Cornel Munteanu, *Românii din Ungaria*, volumul I *Presa*, Jula, Editura Noi, Ungaria, 2006, p. 9 și urm.

¹⁴ Sergiu Luchkanyan afirmă că Nordul Bucovinei, încorporat în Ucraina, este coordonat pe linie de învățământ de la Kiev. La universitatea de stat din capitala ucraineană ființează o secție de limbi și literaturi străine, între care și româna. La Cernăuți există o secție de limba și cultura română în cadrul Facultății de Litere, cu o cifră de școlarizare mică.

¹⁵ Printre „Iconari” („cruciați ai poeziei”, „cei ce transpun cerul”, „traduc misterul”, „răspândesc icoane, lumină, credință”) amintim pe: Mircea Streinul, Liviu Rusu, Iulian Vesper, Aron Cotruș, Vasile T. Postecă, Ion Roșca, Nicolai Pavel, Traian Chelariu ș.a.

În Basarabia, gubernie țaristă născută pe harta Imperiului după 1812, soarta românilor a fost aspră. Dintr-o comunitate majoritară, este drept periferică, a românimii, băștinașii acestui ținut cu o bogată istorie precreștină și creștină, ajung în numai o jumătate de veac să fie amalgamați cu alte etnii. În vreme ce cultura românească tradițională se retracează în sate, cea urbană este monopolizată de Chișinău, unde se naște o protipendadă doritoare a fi pe placul oficialilor străini. Un exemplu al procesului rapid de rusificare a aristocrației locale este ilustrat de C. Stere în romanul său, *În preajma revoluției*. Părinții lui Vania, protagonistul narațiunii, au de ales între două căi de supraviețuire: fie să se integreze în noua aristocrație prorusă, precum Smaragda Theodorovna, fie să iasă din istorie, rămânând credincioasă tradițiilor străvechi, repudiate de ocupanți, precum Iorgu Răutu. Copiii lor au de ales tot între două direcții divergente: fie să se supună noilor reguli instituite, ca unică șansă pentru a parveni social, fie să adere la mișcările nihiliste, cu speranța secretă a rezolvării nu numai a problemelor sociale ci și a celor naționale, specifice minorităților adunate abuziv în conglomeratul imperial. În spațiul moldovenesc anexat de Imperiul Țarist nu doar limba română a fost cauza represaliilor ci și religia ortodoxă specifică românilor din celelalte spații „istorice”. Substituirea acestora cu ortodoxismul moscovit s-a făcut destul de rapid, băștinașii acceptând schimbarea fără să opună rezistență. În aproape o jumătate de an de la anexarea provinciei la Imperiul Țarist, limba română este alungată definitiv de limba rusă, atât în administrație, cât și în biserică ori școală.

În pofida acestor vicisitudini, faptele de cultură românească sunt numeroase și semnificative. La Dubăsari se publică în anul 1794 unul dintre primele volume de poezie modernă, aparținând lui Ioan Cantacuzino. Aici s-a redactat manuscrisul primului roman modern (*Aglaiia*), iar geniul liric al lui Alexei Mateevici a scos la lumină poeme de inspirație religioasă precum și cel mai cunoscut imn închinat limbii române (*Limba noastră*). Înaintea Unirii cu România și imediat după acest eveniment, în Basarabia apar o serie de publicații literare și se înființează o societate a scriitorilor români. Asemenea colegilor transilvăneni, basarabenii aderă la începutul secolului XX la estetica sămănătoristă (neoromantică) și la cea poporanistă (neorealism), pentru a se dedica apoi celei expresioniste și ortodoxist-gândiriste. Procesul de emancipare culturală este întrerupt cu brutalitate în anul 1940, când acest teritoriu este reîncorporat în URSS, unde rămâne și după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. De data aceasta, opțiunile intelectualității basarabene au fost mai multe: unii s-au încadrat în noul stat cu obediență, alții au fost deportați din cauza refuzului de a se adapta la noua ideologie. O a treia categorie de scriitori sunt cei care, după o ședere tranzitorie în România, aleg exilul occidental și demască cu ajutorul mass-mediei anticomuniste abuzurile regimului totalitar. Cea mai îndârjită voce¹⁶ a disidenței române aparține lui Paul Goma, scriitor originar din Basarabia, prolific din punctul de vedere literar și

¹⁶ Paul Goma (n. 1930) a incomodat cu „adevărurile” sale atât pe cei de acasă cât și pe cei risipiți prin lumea largă. Georgeta Horodincă (n. 1930), după o carieră publicistică și literară recunoscută în România, se exilează în Germania și Franța, de unde publică pagini demascatoare la adresa lumii literare de acasă. În romanul *Somnambului soareului*, prozatoarea propune o versiune personală asupra momentului cedării Basarabiei de către statul român și drama românilor plecați în băjenie.

apărător al libertății de exprimare, ale cărui afirmații incomodează pe confrăți și pe politicieni, laolaltă.

În RSS Moldovenească, statul înființat între Prut și Nistru după cel de-al Doilea Război Mondial, reapar publicații literare românești abia după 1956. Tot acum, noilor generații li se permite accesul la învățământul superior pedagogic și literar. Ele parcurg un drum similar cu al generațiilor de creatori din România, afirmându-se în cultura vremii ca „șazeciști”, „șaptezeciști” ori „optzeciști”. Din rândul lor se ivesc voci artistice distincte, ce se impun atenției cititorilor din republicile componente ale URSS: Grigore Vieru, Ion Druță, Leo Butnaru ș.a. După 1992, manifestările emoționale ale elitei literare în favoarea unei apropieri de România au fost sancționate cu brutalitate de forțele promoscovite, astfel încât apariția unui nou stat moldovenesc, apropiat ideologic de vechiul lui opresor, împiedică orice ideal de reîntregire. Problemele actuale ale intelectualității literare de dincolo de Prut sunt asemănătoare cu cele ale colegilor de breaslă din România: absența susținerii materiale din partea statului și a unui sistem unitar de valori estetice, neimplicarea organizațiilor profesionale în promovarea culturii tradiționale. Ei au de înfruntat concurența limbii și a cărții ruse, alimentată de nostalgiile unei populații ce se hrănește cu amintiri totalitare, refuzând a accepta valorile Europei occidentale.

Beneficiile integrării mesagerilor literari ai acestei provincii în cultura românească sunt însemnate. Facilitarea comunicării cu literatura rusă precum și impunerea unor figuri și a unor expresii literare specifice au îmbogățit și nuanțat o serie de teme și motive literare, printre care: legăturile cu vatra străbună și conservarea amintirii acesteia de-a lungul vremii, sacralizarea familiei și a valorilor morale apărute de aceasta, aspirația spre armonie și înțelegere cu natura și lumea înconjurătoare etc.

Concluzii

Cele aproape zece milioane de români risipiți în afara granițelor României moderne au reușit de-a lungul secolelor să păstreze legăturile cu centrul spiritualității românești de la nordul Dunării. Limba maternă a fost cel mai important factor de coagulare sufletească, în pofida orgoliilor locale conjuncturale ce au condus la nominalizarea, în zilele noastre, a trei versiuni de limbă română: una literară și în circulație, o a doua arhaică și regională și o a treia dialectală și încă slavizată excesiv. Religia, tradițiile și datinile s-au conservat unitar pentru toți românii, fie că aparțin statului român, fie că sunt integrați în alte entități statale, în afara granițelor.

Fluctuațiile statutului de minoritar/majoritar a comunităților rămase în afara statului românesc modern nu au afectat cultura în ansamblul ei, ce și-a demonstrat în timp rolul de catalizator, de factor de coeziune între români. Atunci când a existat interes din partea statului român și mai ales stipendii financiare pentru formarea unei intelectualități menite a conștientiza pentru comunitatea de origine apartenența la românitate, aceasta a luptat pentru aplicarea și respectarea drepturilor și a libertăților ce revin unei minorități din partea majoritarilor alături de care își duc existența.

În cultura română modernă sunt integrați numeroși poeți și prozatori, originari din spațiile limitrofe, care au îmbogățit-o cu trăsături și perspective noi. Balcanismul, expresionismul german, romanul realist și psihologic rus s-au manifestat într-o manieră specifică în literatura noastră, grație celor obligați a se hrăni încă din copilărie cu valorile culturale ale majorității oficiale. De multe ori, creatorii aparținând acestor comunități, uneori minoritare ori de margine culturală, autori împătimiti de propriile

adevăruri, s-au impus și la nivel continental, devenind parteneri de dialog intelectual cu savanții timpului în care au trăit. Credița lui Titu Maiorescu că nu există literatură bună sau rea, ci literatură încorporând valori estetice sau nonliteratură, poate fi aplicată și la problematica studiului nostru: nu există o cultură a unei comunități când minoritare, când majoritare, în funcție de capriciile istoriei, ci o cultură rezistentă în timp, modelatoare de conștiințe, sau non-cultură.

Bibliografie

- Ciobanu, Ștefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1992.
Cimpoi, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Arc, 1996.
Loghin, Constantin, *Istoria literaturii române din Bucovina, 1775-1918*, Cernăuți, 1996.
Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, ediție de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1991.
Nistor, Ion, *Istoria Bucovinei*, ediție de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1991.
Popa, Marian, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, 2 volume, București, Fundația Luceafărul, 2001.
Papahagi, Tache, *Antologie aromânească*, București, Tipografia România Nouă, 1922.
XXX, *Dicționarul cronologic al romanului românesc, de la origini până la 1989*, Editura Academiei Române, 2004.
XXX, *Istoria românilor*, 6 volume, Editura Academiei Române, București, 2000-2004.

Conscience de majorité ou de minoritaire dans la culture moderne roumaine

Au dehors des frontières de l'Etat roumain il y a un nombre impressionnant de confrères, obligés à vivre dans les pays voisins comme minoritaires. Les gens de culture doivent choisir leur statut: celui de représentants artistiques d'une minorité, insérée parmi des majoritaires étrangers, ou celui de représentants artistiques de la culture roumaine. L'enjeu minoritaire/majoritaire n'est pas décisif en culture, seulement la valeur esthétique d'une oeuvre.

*Universitatea Gaze-Petrol, Ploiești
România*